

М.В. ЗОСЬ-КИОР*(Луганський національний аграрний університет, м. Луганськ, Україна)*

Вплив концентрації сільськогосподарських земель на ефективність їх використання

Ефективне використання земельних ресурсів має винятково важливе значення для сталого розвитку аграрного сектора України. В цьому контексті у статті здійснено аналіз врожайності найбільш важливих для вітчизняного агросектору культур. Досліджено вплив концентрації сільськогосподарських земель на ефективність їх використання українськими аграрними формуваннями. Автором проведено аналітичне групування сільськогосподарських підприємств України за площею сільгоспугідь. Встановлено, що найбільш ефективними є підприємства з площею сільгоспугідь більше 1000 га (за продуктивністю праці, землевіддачею, прибутком на 1 га сільгоспугідь та рівнем рентабельності). При цьому в невеликих господарствах (з площею сільгоспугідь не більше 1000 га), де показники ефективності менші, процеси нарощування доходів за рахунок екстенсивних факторів обмежені, тому їх власники намагаються вдосконалити процес виробництва на основі інтенсифікації. Визначено, що одним із напрямів удосконалення аграрного виробництва є досягнення раціональної концентрації сільськогосподарських земель.

Ключові слова: *землі сільськогосподарського призначення, аграрне підприємство, сільськогосподарське виробництво, концентрація земельних ресурсів, ефективність.*

М.В. ЗОСЬ-КИОР*(Луганський національний аграрний університет, г. Луганск, Украина)*

Влияние концентрации сельскохозяйственных земель на эффективность их использования

Эффективное использование земельных ресурсов имеет исключительно большое значение для устойчивого развития аграрного сектора Украины. В этом контексте в статье осуществлен анализ урожайности наиболее важных для отечественного агросектора культур. Исследовано влияние концентрации сельскохозяйственных земель на эффективность их использования украинских аграрными формированиями. Автором проведено аналитическое группирование сельскохозяйственных предприятий Украины по площади сельхозугодий. Установлено, что наиболее эффективными являются предприятия с площадью сельхозугодий более 1000 га (по производительности труда, землеотдачи, прибыли на 1 га сельхозугодий и уровню рентабельности). При этом в небольших хозяйствах (с площадью сельхозугодий не более 1000 га), где показатели эффективности меньше, процессы наращивания доходов за счет экстенсивных факторов ограничены, поэтому их владельцы стараются усовершенствовать процесс производства на основе интенсификации. Сделан вывод, что одним из направлений совершенствования аграрного производства является достижение рациональной концентрации сельскохозяйственных земель.

Ключевые слова: *земли сельскохозяйственного назначения, аграрное предприятие, сельскохозяйственное производство, концентрация земельных ресурсов, эффективность.*

М.В. ZOS-KIOR*(Lugansk National Agrarian University, Lugansk, Ukraine)*

Impact of Agricultural Land Concentration on Their Effective Use

The efficiency of land resources use is of the paramount importance for continual development of the agricultural industry of Ukraine. In this context the article has provided the analysis of the key crop yield in Ukraine. The research has been made of the impact the concentration of agricultural lands has on the effectiveness of their use by the Ukrainian agrarian businesses. The author has analytically categorized the Ukrainian agricultural enterprises according to the cropland square. It has been found that the most effective are the enterprises with the croplands of

more than 1000 hectares (by labor productivity, land return, profit by 1 hectare of cropland and level of profitability). At the same time in smaller farms (with croplands less than 1000 hectares), where the indicators of efficiency are lower, the processes of revenue growth by extensive factors are limited and thus the owners try to enhance the production process through intensification. It has been resumed that one of the key factors to enhancement agricultural production is the rational concentration of agricultural lands.

Keywords: *agricultural lands, agrarian enterprise, agricultural production, land resources concentration, efficiency.*

Постановка проблеми. Україна володіє унікальним багатством – близько 60 % площі її території займають чорноземні ґрунти, які за властивостями, характеристиками профілю, потенціалом родючості та придатністю для вирощування багатьох культур не мають рівних у світі. Площа земель, придатних для рільництва, становить 33 млн. га, або 79,14 % всіх угідь. За площею орних земель земельні ресурси нашої країни перевищують аналогічні показники низки країн ЄС, зокрема Німеччини – у 2,8 рази; Великобританії – 5,1; Франції – 1,9; Італії – 3,7; Польщі – 2,3; Румунії – 3,5; Угорщини – 6,5; Болгарії – у 8,6 разів [7, с. 4]. Однак, в Україні високі врожаї на чорноземах отримують лише в окремі сприятливі роки, та й тоді їх обсяг залишається приблизно вдвічі нижчим, ніж у країнах Західної Європи. Відтак актуальною сьогодні є проблема ефективного використання земельних ресурсів, в т.ч. через оптимізацію аграрного виробництва.

Ефективне використання земельних ресурсів є найважливішою проблемою для аграрія, бо земля у сільському господарстві виступає як предметом, так і засобом праці. Досвід окремих передових господарств України (ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області, ПрАТ «Агро-Союз» Синельниківського району Дніпропетровської області, СТОВ ім. Енгельса Новопсковського району Луганської області та ряду інших) демонструє можливість отримання стабільно високих натуральних та вартісних показників ефективності використання землі ще й за певних додаткових умов [3, 4, 14]. Вони передбачають: розвиток тваринництва; використання сучасних ресурсозберігаючих технологій, адаптованих до місцевих умов; постійне підвищення якості ґрунтів, а відтак і сільгосппродукції; надання не тільки соціального пакету на рівні кращих візців рейтингу соціально відповідальних підприємств України, а й стимулювання потужного розвитку соціальної сфери села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання концентрації аграрного виробництва в контексті розвитку сільських територій та оптимізації аграрного виробництва на них, розглядається в багатьох роботах українських та зарубіжних вчених. Зокрема, проблеми та перспективи управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення вивчали В.І. Богаčov [11, 12], Л.М. Бойко [2], В.М. Заєць [5], М.В. Зубець [1], І.В. Іванюк [6], А.С. Лисенський [7], А.Г. Мартин [8], В.Я. Месель-Веселяк [1], В.М. Русан [10], П.Т. Саблук [1], В.Г. Ткаченко [11, 12], М.М. Федоров [13] та інші.

Однак, ряд проблем щодо розвитку потенціалу аграрного підприємства завдяки ефективному використанню земельних ресурсів потребує подальшого дослідження через реформаторські зміни у вітчизняному агросекторі.

Мета статті – дослідити вплив концентрації сільськогосподарських земель на ефективність їх використання вітчизняними аграрними формуваннями.

Вклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний стан земель, які використовуються у вітчизняному сільському господарстві, незадовільний, адже в країні майже не застосовуються положення програм підвищення родючості ґрунтів. Близько 40 % орних земель України втрачають продуктивність через недосконалість заходів механічного впливу на ґрунт сільськогосподарської техніки. За останні роки зафіксовано значне погіршення якості ґрунтів, зниження їхньої потенційної й ефективної родючості. Доказом цього може слугувати аналіз врожайності найбільш важливих для вітчизняного агросектору культур. Так, врожайність зернових культур в Україні збільшилась з 35,1 ц/га в 1990 р. до 37,0 ц/га у 2011 р. (при цьому на даному проміжку часу, на відміну від попередніх 30 років, вона була надто залежною від природних факторів та значно коливалася, наприклад, у 2006 р. складала 24,1 ц/га, у 2010 р. – 26,9 ц/га і т. д.). Найменшою врожайністю зернових була в 2003 р. – 18,2 ц/га (менше 20 ц/га – у 1996, 1999, 2000, 2003 роках). Тенденція коливання врожайності (а звідси – і ціни сільгоспсировини та кінцевої продукції з неї) характерна і для соняшнику. В Україні найнижчий показник збору цієї культури становив 8,9 ц/га у 2004 р., а найбільш високий – у 2011 р. – 18,4 ц/га (1990 р. - 16,5 ц/га). У 1994, 1998, 2001 та 2004 роках урожайність соняшнику складала менше 10 ц/га. Загалом за 1990-2011 роки амплітуда коливання врожайності зернових та зернобобових становила 103 %, соняшнику – 107 %, цукрових буряків – 133 %, картоплі – 104 %, овочів – 77 %, плодів та ягід – 372 % [9].

Врожайність – не єдиний показник, за яким можна оцінювати ефективність чи неефективність використання земельних ресурсів. В цьому аспекті важливе значення має також структура посівних площ. Розмір посівних площ з післявоєнних літ до кінця 80-х років ХХ ст. збільшувався, а з 80-х років ХХ ст. по 2011 р. – навпаки зменшувався. При цьому, якщо до 1990 р. технічні культури займали 10-12 % посівних площ, то з 1990 р. і до 2011 р. їх питома вага постійно підвищується і досягає 30-35 % (за рахунок відповідного зменшення площ посіву під кормовими

культурами). Тобто підприємства збільшують посівні площі під соняшником та ріпаком за рахунок зменшення посівів інших культур, сподіваючись отримати в наслідок цього більш високі прибутки. Такі дії аграрних підприємств значно погіршують природні якості ґрунту.

Актуальним, вважаємо, є проведення дослідження щодо ефективності використання сільгоспугідь в залежності від їх площі, що задіяна у виробничому процесі. Для цього нами з 9180 сільгоспідприємств України, що надають регулярну повну статистичну звітність до органів статистики обрано 5844 підприємств за рядом критеріїв: площа сільгоспугідь та ріллі не менша за 200 га; виручка та собівартість виробленої продукції не менше 200 тис. грн.; кількість працівників не менше 10 чол.; не більше 40 % товарної продукції припадає на продукцію птахівництва, свинарства, овочівництва, виноградарства, садівництва, ягідництва.

Окремо ми виділили 64 формування агрохолдингового типу (з площею сільгоспугідь

більше 15000 га), параметри яких не можна співставити з типовими сільгоспідприємствами України. Нами винесено їх із загальної сукупності підприємств та проведено розрахунки за даною групою господарств в окремому стовпчику (табл. 1). Слід відзначити, що досягти критерію ідеальності за типовістю господарств в даних групуваннях досить важко, адже існує цілий ряд структурних підрозділів агрохолдингів, які є самостійними юридичними особами.

В наслідок групування виявлено наступні закономірності. Так, на групу I (площа сільгоспугідь до 500 га) припадає 6,5 % підприємств, що дають 0,9 % валової продукції. Аналогічні показники за V групою становлять відповідно 9,5 % і 41,6 %. При цьому в I групі валової продукції з розрахунку на 1 га вироблено на 13,4 % менше, ніж в V, хоча більше на 20,9; 8,3; 3,5 %, ніж у II, III, IV групах відповідно. Даний факт пояснюється більшою фондозабезпеченістю, землемісткістю та відмінною структурою товарної продукції аграрних формувань.

Таблиця 1

Групування типових сільськогосподарських підприємств України за площею сільгоспугідь станом на 2010 р.*

Показники	Площа сільгоспугідь, га					Усього / в середньо-му	Площа сільгоспугідь більше 15000 га
	до 500	500,1 – 1000	1000,1 – 3000	3000,1 – 5000	5000,1-15000		
Кількість господарств	385	888	3168	907	496	5844	64
Площа сільгоспугідь - всього, тис. га	142,8	674,2	5789,2	3437,3	3749,6	13793,2	2018,5
- на I господарство, га	371	759	1827	3790	7560	2360	31540
Валова продукція - всього, млн. грн.	507,1	1979,1	18982,4	11787,3	14254,3	47510,1	9392,2
- на I господарство, тис. грн.	1317,2	2228,7	5991,9	12995,9	28738,4	8129,7	146752,6
- на I га сільгоспугідь, грн.	3550,02	2935,35	3278,95	3429,20	3801,54	3444,47	4652,94
Чисельність робітників - всього, чол.	8793	23128	155415	83950	78967	350253	50296
- на I господарство, чол.	23	26	49	93	159	60	786
Продуктивність праці, тис.грн./чол.	57,67	85,57	122,14	140,41	180,51	135,65	186,74
Річний фонд оплати праці, тис. грн./чол.	9,0	9,7	12,0	12,9	14,5	12,5	14,1
Виробничі витрати на I га, грн.	3279,26	2496,87	2702,35	2824,33	3194,14	2862,37	3870,92
- в т.ч. орендна плата за землю, грн./га	221,73	266,40	295,02	295,79	308,76	296,75	357,62
Виробнича собівартість реалізованої продукції, млн.грн.	446,8	1497,0	13506,6	8309,4	9998,1	33758,0	5877,0
Прибуток за виробничою собівартістю - всього, млн.грн.	102,4	482,9	5048,9	3216,7	4096,0	12946,8	2556,3
- на I господарство, тис. грн.	265,9	543,8	1593,7	3546,5	8258,0	2215,4	39942,9
- на I га сільгоспугідь, грн.	716,53	716,18	872,13	935,81	1092,37	938,64	1266,43
Питома вага виручки від реалізації продукції тваринництва, %	26,3	15,6	15,3	14,5	13,8	14,8	9,7
Питома вага адміністративних витрат та витрат на збут у повній собівартості реалізованої продукції, %	12,6	11,8	11,5	12,0	16,3	13,1	15,0
Рівень рентабельності, %							
- за виробничою собівартістю	22,9	32,3	37,4	38,7	41,0	33,3	43,5
- за повною собівартістю	7,4	16,6	21,6	22,0	18,0	20,2	21,9

В невеликих господарствах процеси нарощування доходів за рахунок екстенсивних факторів обмежені, тому їх власники намагаються інтенсифікувати виробництво на основі диверсифікації виробництва. Інтенсифікація виробництва в рамках окремих підприємств – перша форма концентрації виробництва в сільському господарстві.

Також слід зазначити, що адміністративні витрати та витрати на збут мають найменшу питому вагу у

повній собівартості реалізованої продукції у господарствах з площею сільгоспугідь 1000,1-3000 га, що вказує на їх оптимальні розміри з точки зору керуваності.

Як показують розрахунки (див. табл. 1), найбільшим виробничим потенціалом володіють великі за площею сільгоспугідь типові підприємства. До того ж їх прибутковість достатня для ведення розширеного відтворення.

Щодо агрохолдингових формувань (площа земельних угідь яких становить більше 15000 га) варто зазначити, що такі суб'єкти господарювання досить часто здійснюють процеси концентрації земель керуючись не економічною доцільністю, а в основному спекулятивним інтересом до земель сільгосппризначення, націленим на придбання прав на довгострокову оренду великих масивів з очікуванням (після скасування мораторію на купівлю-продаж земель) її розпродажу. Підтвердженням цього є як кількісні (складна організаційна структура; надмірний ресурсний потенціал – в середньому на 1 підприємство припадає 31540 га сільгоспугідь, 786 робітників), так і якісні параметри (низький рівень фонду оплати праці – 1175 грн. в місяць на 1 робітника; низька питома вага виручки від реалізації продукції тваринництва – 9,7%; надвисока питома вага адміністративних витрат та витрат на збут у повній собівартості реалізованої продукції – 15,0%; високий рівень орендної плати – 357,62 грн./га). В основному дані підприємства вивають з села кошти, ігноруючи при цьому будь-які соціальні негаразди.

Висновки. Підводячи підсумок дослідженню, зазначимо, що основні доводи вчених щодо визначальної ролі великих господарств у формуванні ефективного національного сільськогосподарського виробництва варто доповнити положенням щодо важливості розвитку середнього пласту агробізнесу для вирішення соціальних та екологічних питань. На наш погляд, вони є ефективною основою розвитку процесів інтенсифікації, бо мають найбільші переваги в перехідному стані стійкості економічної системи підприємства.

Через проведені аналітичне групування сільгосп-підприємств України визначено, що найбільш ефективними серед типових є підприємства з площею сільгоспугідь переважно більше 1000 га (за продуктивністю праці, землевіддачею, прибутком на 1 га сільгоспугідь та рівнем рентабельності). При цьому в невеликих господарствах (з площею сільгоспугідь не більше 1000 га), де показники ефективності менші, процеси нарощування доходів за рахунок екстенсивних факторів обмежені, тому їх власники намагаються вдосконалити процес виробництва на основі інтенсифікації. В даному випадку обмеженість ресурсами є об'єктивною основою прогресивного розвитку господарств, що створює умови для пошуку раціональних технологічних рішень, потребуючих мінімальних вкладень. Саме цей підхід ми вбачаємо основою технологічного напрямку екологізації виробництва.

Таким чином, перспективним напрямом організаційного розвитку суб'єктів сільськогосподарського виробництва, поряд з розвитком великих господарств, ми бачимо у застосуванні заходів щодо захисту від небажаних поглинань та стимулюванні

розвитку невеликих господарств для «швидкої» інтенсифікації виробництва. В подальшому можливим є формування їх кооперативних об'єднань для використання конкурентних переваг великих господарських утворень та особистого підприємницького інтересу.

4 Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М.В.Присяжнюк, М.В.Зубець, П.Т.Саблук та ін.]; за ред. М.В.Присяжнюка, М.В.Зубця, П.Т.Саблука, В.Я.Месель-Веселяка, М.М.Федорова. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2011. – 1008 с.
2. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві: [монографія] / Л.М. Бойко. - К.: ННЦ "ІАЕ", 2011. – 316 с.
3. Гончаров В.М. Корпоративне управління: Навч. пос. / В.М.Гончаров, М.В.Зось-Кіора, В.Ю.Льїн. – Луганськ: ЛНАУ, 2011. – 645 с.
4. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств заходами менеджменту: [монографія] / Під загальною редакцією М.В.Зось-Кіора, О.В.Кочеткова. – Луганськ: Елтон-2, 2009. – 140 с.
5. Заяць В.М. Економічні передумови законодавчого врегулювання ринкових операцій із земельними ділянками для ведення товарного сільськогосподарського виробництва / В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2007. - № 4. – С. 19-25.
6. Іванюк І.В. Організаційно-економічне забезпечення розвитку земельних відносин на сільськогосподарських підприємствах: дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.04 / Іванюк Ірина Вікторівна. – Луганськ, 2008. – 186 с.
7. Лисецький А.С. Сільськогосподарський потенціал України та шляхи підвищення його використання / А.С. Лисецький // Агросвіт. – 2007. - № 4. – С. 4-9.
8. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: [монографія] / А.Г. Мартин. - К.: ННЦ "ІАЕ", 2011. – 252 с.
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Русан В.М. Економіка раціонального сільськогосподарського землекористування: [монографія] / В.М. Русан. - К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. – 200 с.
11. Ткаченко В.Г. О некоторых тенденциях и перспективах развития агропромышленного комплекса Украины / В.Г. Ткаченко, В.И. Богачов // Институциональные засады трансформаций в аграрной сфере: Матеріали міжрегіональних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (30.03.11 р., м. Луганськ) / За ред. П.Т.Саблука та В.Г.Ткаченко. - Луганськ, «Янтар», 2011. – С. 68-78.
12. Ткаченко В.Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов / Под ред. В. Г. Ткаченко, В.И. Богачева. - Ровеньки, 2007. – 330 с.
13. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. - № 7. – С. 55-60.
14. Формування організаційно-економічного механізму управління діяльністю підприємств в умовах глобалізації: [монографія] / Під загальною редакцією М.В. Зось-Кіора. – Луганськ: Елтон-2, 2011. – 246 с.